

עמי וארצי במנהרת הזמן

מדריך למורה לשער ב':

■ בשבילי האגדה והמדרש

שער ב': בשבילי האגדה והמדרש הקדמה למורה

רציונאל

תקופת חז"ל (המאות ה-3 לפנה"ס ועד המאה ה-6 לספירה) היא אחת התקופות הפוריות ביותר מבחינה ספרותית. המשנה, התלמודים והמדרשים ממלאים עשרות ספרים עבי-כרס, שרובם נקראים ונלמדים עד ימינו. רובה המוחלט של ספרות זו הוא תכליתי – ללמד את העם הלכות, כלומר לדייק בחוקי התורה. אולם בין ההלכות התפתח ז'אנר בעל אסתטיקה ספרותית של ממש – האגדה. (רקע נוסף על ספרות חז"ל – בהמשך).

האגדה היא ז'אנר ייחודי, המורכב בחלקו מגדול מצורות ספרותיות אחרות שקדמו לו (כמו מעשייה, משל ופתגם) אך קיבלו בו את ביטוין הייחודי. לאגדה, כמו לכל ספרות חז"ל, שפה ייחודית, מטבעות לשון ומבנים ספרותיים משלה. חלק נכבד מספרות האגדה הוא המדרש, המבטא את החיבור הרעיוני של ספרות זו לתנ"ך. ללימוד האגדה והמדרש – השלובים זה בזה – מקום מרכזי בהיכרות עם התרבות היהודית של כל הדורות. בשער זה עורכים התלמידים היכרות עם ספרות ייחודית זו. על אף הפער התרבותי והלשוני, תכני האגדה והמדרש נגישים גם לילדים. השתדלנו ככל שניתן לשמר את השפה הייחודית לחז"ל אך להקל על הקריאה באמצעות הסברים, הרחבות ופירושי מילים.

רקע ומושגים

ספרות האגדה והמדרש מהווה חלק מספרות חז"ל. **חז"ל** – כינוי לחכמים שחיו במאות ה-3 לפנה"ס-ה-6 לספירה בארץ ישראל ובבבל. היצירות המרכזיות של חכמים אלה הם המשנה והתלמוד, שהן בעיקרן ספרות הלכתית, כלומר המכילה את חוקי הדת, המתבססים על התורה. בתוך הספרות הזו שרובה כללים ודיונים הלכתיים שזורים האגדה והמדרש. **מדרש** – הוא ז'אנר שהתפתח במהלך לימוד ההלכות מתוך התורה. הכוונה היא להסקת עקרונות ורעיונות מן הפסוקים באמצעים שונים כמו התמקדות בסיבה לשימוש במילה מסוימת, הקבלה בין מקומות שונים ועוד. משמעות המילה "לדרוש" היא לחקור ולחפש או לשאול. המדרשים הראשונים היו "מדרשי הלכה" – כלומר מדרשים שלומדים חוקים מתוך הפסוקים, אולם בהמשך התפתחו מדרשים המעבירים רעיונות מוסריים, חברתיים, פילוסופיים ועוד, המכונים "מדרשי אגדה". במהלך השנים נוצרו ספרים נפרדים המכילים רק מדרשים (למשל "מדרש רבה") והמסודרים לפי פרשות התורה וספרי התנ"ך.

אגדה – זהו כינוי לכל החלקים הלא "הלכתיים" בספרות חז"ל. חלק ממנה הם מדרשים, ולצידם ניתן לפגוש סיפורי מעשיות רבים – רובם עוסקים בעולמם של החכמים, משלים שונים, פתגמים, ועוד. בקריאת המשנה, למשל, הכתובה בעברית (לעומת התלמוד שרובו ארמית), יכול גם קורא לא בקי לזהות חלקי אגדה, אם אלו משלים או סיפורים על מעשי חכמים. עם זאת, רוב החומר האגדי של חז"ל הוא בתלמודים (הבבלי והירושלמי) ובספרי המדרשים שנזכרו לעיל.

בימינו, אחד המקורות הנגישים ביותר לספרות האגדה והמדרש הוא "ספר האגדה" שערכו ביאליק ורבניצקי לפני יותר ממאה שנים – עליו נלמד ביחידה 2 שבשער זה.

לקריאה נוספת

- להלן הצעות לביבליוגרפיה לנושא ספרות האגדה והמדרש:
- פרנקל, יונה, **מדרש ואגדה**, הוצאת אוניברסיטה הפתוחה. כמה כרכים המחולקים לפי נושאים: רקע כללי, הדרשה, המשל, מעשה חכמים ועוד. (חלק מן הכרכים זמינים ברשת באתר Google Books)
 - אביגדור שנאן, **עולמה של ספרות האגדה**, סדרת אוניברסיטה משודרת, בהוצאת משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1987
 - ספרון ובו מידע תמציתי אך מקיף על תולדות ספרות האגדה ומאפייניה, בלויית דוגמאות.
 - ענת רייזל, **מבוא למדרשים**, הוצאת תבונות, מכללת הרצוג תשע"א
 - ספריית מט"ח: **דת וחייו רוח ביישוב היהודי - עולמם של חז"ל: מדרשי אגדה** מתוך הר, משה דוד, **ההיסטוריה של ארץ ישראל: התקופה הרומית ביזנטית**, (כרך חמישי), הוצאת יד יצחק בן צבי וכתר.
 - מידע כללי קצר ברשת על ספרות האגדה והמדרש.
 - דוד שטרן, **המשל במדרש**, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1991.
 - ענבר רוזה, **מעט מהרבה – מעשי חכמים: מבנים ספרותיים ותפיסת עולם**, הוצאת דביר, 2008

יחידה 1: מבוא – ספרות האגדה והמדרש

עמ' 63-66 בספר הלימוד

מטרות יחידת הלימוד:

- היכרות מקדימה עם ספרות האגדה והמדרש ועם כותביה, חז"ל.
- הכרת המושגים: אגדה, הלכה, מדרש, חז"ל, בבל וחברותא.

משך לימוד היחידה: שני שיעורים.

מבנה היחידה:

- חלק 1: נכנסים לספרות האגדה והמדרש פתיחה: מהי אגדה? מהו מדרש?
חלק 2: חז"ל ומפעלים הכרת ספרות חז"ל וחלקיה: הלכה, אגדה ומדרש.
חלק 3: לימוד בחברותא החברותא כצורת הלימוד המועדפת על חז"ל, היתרונות של לימוד בצורה זו וחטרונותיו.

1. נכנסים לספרות האגדה והמדרש (עמ' 63)

פתיחה: מהי אגדה? מהו מדרש?

לפני פתיחת לימוד השער אפשר לברר עם התלמידים: מה אומרת להם הכותרת? מהי, לדעתם, ספרות האגדה והמדרש? אילו אגדות הם מכירים? האם הם חושבים שנפגוש באגדות דומות? קראו במליאה את סיפור המסגרת ואת המדרש בתיבה הוורודה. ודאו הבנה של המדרש ובצעו את משימה א' במליאה.

מידע למורה:

סיפור אגדה זה הוא גם מדרש. הרחבה על סוגות אלה תינתן בהמשך הלימוד. אין כל דרך לדעת אם סיפור זה התרחש במציאות, שכן אגדות חז"ל אינן מחויבות לתאר מציאות אלא להעביר מסר. חשוב לציין כי שמות החכמים המופיעים בספרות האגדה הם של אנשים אמיתיים.

2. חז"ל ומפעלים (עמ' 64-65)

הכרת ספרות חז"ל וחלקיה: הלכה, אגדה ומדרש

הצעה ללימוד: קראו במליאה את סיפור המסגרת והתיבה הירוקה הראשונה (עמ' 64 למעלה). בררו אם התלמידים מכירים את חז"ל, אולי הם למדו פעם אגדות או סיפורים אחרים שלהם. אפשר להזכיר להם דמויות שאולי הם מכירים – הלל הזקן, רבי עקיבא – הם חלק מחז"ל שחיברו את האגדות, ויש גם אגדות רבות שנכתבו על אודותיהם. חשוב לקרוא ביחד את המידע על בבל בצד השמאלי של תיבת הטקסט, ולהסביר שבתקופה זו היו שני מרכזים גדולים של יהודים, בארץ ישראל ובבבל. ניתן לבדוק יחד במפה היכן נמצאת בבל בימינו, בעיראק.

קראו במליאה את המשך סיפור המסגרת והתיבה הירוקה השנייה, בהמשך העמוד. כדאי לכתוב את המושגים הלכה, אגדה ומדרש אגדה על הלוח ולוודא הבנה שלהם. את משימה ב' (עמ' 64) מומלץ לבצע ביחידים או בזוגות, ולסכם במליאה. הסיפור בתחילת היחידה הוא מדרש אגדה – אגדה המבוססת על פסוק מהתורה. בראש עמ' 65 סיפור המסגרת מעלה את השאלה איך נוצרו האגדות. את משימה ג' ניתן לתת בתחילה כמשימה יחידנית, ואז במליאה לאסוף את הרעיונות שעלו. הזכירו לתלמידים שגם אנחנו קופצים מנושא לנושא בשיחה. לפעמים אנו מזכירים זוטות, אך לעתים מגיעים כך לדיונים חשובים, וכך גם אצל חז"ל. בתיבה הירוקה (הראשונה בעמ' 65) מובאת לתלמידים התשובה לשאלה כיצד הגיעו חז"ל מדין הלכתי לסיפור אגדה.

פעילות: ניתן להעלות כמה דוגמאות של הלכות (למשל, "כבד את אביך ואת אמך", "לא תגנוב", הדלקת נרות חנוכה) ולבקש מהתלמידים לדמיין שיחה בין החכמים, שבה התחילו מדיבור על ההלכה והגיעו לדיון ברעיון או בערך כלשהו.

את **משימה ד'** (עמ' 65) מומלץ לבצע במליאה, ולכתוב את תשובות התלמידים על הלוח. איננו יודעים מה באמת הייתה כוונתם של חז"ל בסיפור, ואנו יכולים רק לנחש מתוך היגיון בריא. תשובות אפשריות: חז"ל רצו להראות שתיאורי ארץ ישראל בתורה נכונים, וגם להראות שארץ ישראל משופעת במאכלים טובים.

בתיבה הירוקה (עמ' 65 למטה), יש מידע כללי על ספרות האגדה של חז"ל. בתיבה זו מפורטות הסוגות שבתוך ספרות האגדה. את הסוגות האלה נפגוש ביחידות הבאות. אם נותר זמן בסוף השיעור, ניתן להזכיר סוגות אלו ולברר אם במקרה פגשו בהן בשיעורי ספרות. אמנם סוגת מעשי החכמים היא סוגה הייחודית לספרות חז"ל (בספרות החסידות יש סוגה דומה המכונה מעשי צדיקים), אך המשלים והפתגמים נפוצים בתרבויות העולם. אנחנו נכיר את המופעים שלהם בספרות חז"ל.

3. לימוד בחברותא (עמ' 66)

החברותא כצורת הלימוד המועדפת על חז"ל, היתרונות של לימוד בצורה זו וחסרונותיו קראו במליאה את דבריו של מייקל בתחילת עמ' 66, את תיבת המחשב המסביר את המושג חברותא, ואת המדרש. התלמידים ישלימו את **משימה ה'** בזוגות, כלומר בחברותא! סכמו שהחכמים ניסו להמחיש עד כמה מוחו של אדם, שהוא מגובש וקשה כמו ברזל, לטוב ולרע, צריך מוח אחר כדי 'לחדד' את הרעיונות שבו, ולהביא אותם לידי עיצוב מוגמר וברור ('חד') באמצעות הניגוד, המחשבה השונה. בתקופת החכמים כונה בן החברותא פעמים רבות 'בר פלוגתא' (יריב), כי הציג דעה שונה, ובזכות כך הביא לדיון פורה.

במהלך הדיון בשאלה 3 מתבקשים התלמידים לחשוב על היתרונות והחסרונות שבעבודה בחברותא. בין היתר נצפה לשמוע תשובות כגון אלו:

- יתרונות: האדם לומד דברים חדשים; שומע דעה שונה משלו; ברגע שלומדים עם אדם אחר חייבים להסביר רעיונות ומחשבות בעל פה, דבר הדורש מהאדם לפתח את מחשבותיו ורעיונותיו לעומק. לכל אחד מהלומדים בחברותא יש את היתרונות שלו אותם הוא מביא ללימוד המשותף. עצם הלמידה המשותפת יש בה מן ההנאה. בחברותא, שלא כמו בקבוצה בה שותפים הרבה חברים, לכל אחד מבני הזוג יש משקל משמעותי בלימוד. לומדים להקשיב זה לזה.
- חסרונות: האדם אינו יכול לעבוד רק לפי הקצב שלו; האדם צריך להתאים את עצמו לכישורים ולתכונות האופי של האחר; שני הלומדים לאו דווקא מעוניינים באותם הנושאים והשאלות, ועוד.

פעילות העשרה:

כדי להבין את חשיבות הלימוד בחברותא נתנסה בשתי משימות הדורשות חשיבה יצירתית. את הפעילות הראשונה יעשה כל אחד בעצמו, ואת הפעילות השנייה במשותף, בחברותא.

▪ משימה לעבודה עצמית:

ערכו במחברתכם רשימה: עשרת הכללים למשחקי חצר בבית הספר.

▪ משימה בחברותא:

שבו עם חבר או חברה ונסו לאחד את הרשימות שלכם לרשימה אחת ובה עשרה כללים. **ערכו השוואה:** מה ההבדלים בין הרשימות האישיות לרשימה שכתבתם יחד אילו יתרונות יש לדעתכם, בזה שיצרתם יחדיו את רשימת הכללים – או לחלופין, מהם יתרונותיה של הרשימה המשותפת שיצרתם על הרשימה שלכם?

האם נהניתם מהלימוד המשותף? מדוע? מה תרם לכם בן הזוג ללימוד? מה תרמתם אתם? איזו עצה חשובה הייתם נותנים ללומדים בחברותא, עצה שאינה נדרשת בעבודה עצמית?

יחידה 2: ספר האגדה

עמ' 67-74 בספר הלימוד

מטרות יחידת הלימוד:

- הכרת הרקע והנסיבות שהביאו לעריכתו של ספר האגדה.
- הבנת תהליך יצירת הספר: העריכה, התרגום והביאור.
- היכרות עם אגדה ערוכה מתוך הספר והשוואתה לאגדה המקורית.

משך לימוד היחידה: כשני שיעורים

מבנה היחידה:

- חלק 1: נפגשים עם עורכי ספר האגדה הרקע לעריכת הספר.
 - חלק 2: ספר האגדה: אגדות חז"ל נגישות לכולם תהליך הליקוט והעריכה.
 - חלק 3: השוואה: התלמוד מול ספר האגדה הדגמת תהליך העריכה באמצעות אגדה אחת.
 - חלק 4: התחדשות התרבות העברית הרקע ההיסטורי לעריכת הספר.
- סיכום

הערה: אם אפשר, יש להביא לכיתה את ספר האגדה של ביאליק ורבניצקי. בבתי ספר רבים הספר נמצא בספרייה, מומלץ לבדוק. אפשר לבקש מהתלמידים לפני לימוד הנושא לבדוק אם יש להם הספר בבית, ואם כן, להביאו לשיעור.

1. נפגשים עם עורכי ספר האגדה (עמ' 67-68)

הרקע לעריכת הספר

פעילות פתיחה (אפשרית): ספרו לתלמידים שאתם רוצים לקרוא להם אגדה נחמדה. קראו להם את האגדה המופיעה בארמית בעמ' 71 (בתיבה הוורודה). אחרי שיתלוננו שאינם מבינים, אמרו להם שזו באמת בעיה עבור הילדים של ימינו, כי רוב סיפורי האגדה של חז"ל הם בארמית, וגם אם הם בעברית – המילים קשות להבנה. היום נכיר ספר מיוחד במינו שניסה לפתור בעיה זו.

קראו במליאה את סיפור המסגרת הפותח ואת הרקע על ספר האגדה ועורכיו (עמ' 67). את הקומיקס (בעמ' 68) ניתן לקרוא במליאה, וכן לתת לשני תלמידים להציג אותו. ענו יחד על **משימה א'**. בקומיקס מוגדרת בעיה אחת המקשה על ההיכרות עם אגדות חז"ל – הפיזור שלהן במדרשים. האם התלמידים יכולים לחשוב על קשיים נוספים שלא עלו בקומיקס אך לפחות אחד מהם עלה בפעילות הפתיחה?

2. ספר האגדה: אגדות חז"ל נגישות לכולם (עמ' 69-70)

תהליך הליקוט והעריכה

בחלק זה מומלץ לחלק את הכיתה: כל טור יעבוד בזוגות או בקבוצות קטנות על אחת מהמשימות ב' ו-ג', והסיכום יעשה במליאה. אם חוששים שהתלמידים יתקשו בהבנת הטקסטים (הלקוחים מההקדמה לספר האגדה), בצעו את המשימות במליאה. הנחיה חשובה: קראו היטב את הטקסטים, ורק אחר כך עברו לשאלות.

שלב 1: משימה ב' (עמ' 69) אגדות חז"ל מצויות בעיקר בספרים שאינם ספרי אגדה. גם בספרי המדרשים האגדות מסודרות לפי פרשיות התורה ולא לפי נושאים, למשל. הפתרון הוא עבודת ליקוט האגדות המתאימות וסידורן לפי נושאים.

שלב 2: משימה ג' (עמ' 70) האגדות קשות להבנה בימינו, אם מפני שיבושי העתקה ואם בגלל השפה (שפה עתיקה, בחלקה ארמית). הפתרון: תרגום וביאור, וכמובן גם תיקוני הגהה (שאינם מוזכרים בחוברת).

הרחבה: עיינו בתוכן העניינים של ספר האגדה ומצאו לפי אלו שישה עניינים חולק הספר. התמקדו בחלק השלישי ועקבו אחר החלוקה שלו. האם משהו משך את עיניכם במיוחד?

3. השוואה: התלמוד מול ספר האגדה (עמ' 71-72)

הדגמת תהליך העריכה באמצעות אגדה אחת

אם הקראתם את האגדה (בתיבה הוורודה בעמ' 71) בפעילות הפתיחה, אפשר לעבור ישירות לשאלה 2 ב**משימה ד'** (עמ' 71 למטה). אם לא, קראו קודם כול את מקור 1 מן התלמוד, ואז עברו למשימה. שימו לב: שתי השורות האחרונות באגדה הן בעברית ממש! הדבר אופייני לאגדות חז"ל, הן מדלגות בין עברית וארמית. הסבו את תשומת לב התלמידים לדמיון שבין העברית לארמית. לעתים המילים ממש זהות, למעט א' הנוספת בסוף המילה הארמית. האם מצאתם מילים כאלה? (אפרסקא – אפרסק, אתרא – אתר, מקום. המילה אפרסק חדרה לשתי השפות מיוונית, ואילו המילה אתר היא במקורה ארמית וממנה חדרה לעברית). עורכי הספר תרגמו את האגדה וכן הוסיפו תרגום לאחד הביטויים שחשבו שהוא קשה. אנו הוספנו הסברים למען התלמידים. קראו את המשך סיפור המסגרת (בעמ' 72) ועזרו לתלמידים לענות על השאלה של המחשב בתיבה הירוקה: מהי משמעות המילה סאים? **סאה** היא מידת נפח קדומה, שלפי ההערות שווה לכשמונה ליטרים. סכמו את שני השלבים באמצעות דבריו של מייקל. לסיכום החלק, בצעו במליאה את **משימה ה'** (עמ' 72). אחר כך קראו את סיפור המסגרת. **כדאי לדעת:** עורכי ספר האגדה הצהירו שבכוונה הם אינם משנים את שפתם המקורית של חז"ל!

4. התחדשות התרבות העברית (עמ' 73-74)

הרקע ההיסטורי לעריכת הספר

קראו במליאה את סיפור המסגרת ואת דברי המחשב שבתיבה הירוקה בעמ' 73. ניתן להבין שספר האגדה לא נוצר בחלל ריק אלא על רקע התעוררות שמכונה 'תקופת התחייה'.

תקופת התחייה – כך מכונה התקופה שתחילתה בסוף המאה ה-19, אז חלחלה לראשונה אחרי מאות שנים התפיסה כי עם ישראל אינו רק ישות בעל תרבות ודת משותפות, אלא אומה אחת. רעיון זה היה כמובן הבסיס לכל הרעיון הלאומי הציוני. בתקופה זו החלו להיכתב ספרים בעברית, ואז גם החל אליעזר בן יהודה במפעל החייאת השפה.

קראו במליאה את דבריו של ברל כצנלסון, בן התקופה (עמ' 73 למטה מימין), וודאו הבנה: מיהו הדור המחדש? מהי ירושת הדורות? מהי הפעולה של חשיפת הנשכחות מבין הגרוטאות? **משימה ו'** (עמ' 73) מרחיבה שאלה זו בכך שהיא מקשרת בין חשיפת הנשכחות שכצנלסון מדבר עליה לבין עריכת ספר האגדה. בתיבת "כדאי לדעת" (עמ' 74) מובא מידע נוסף על תהליך עריכת ספר האגדה.

סיכום

המשימה המסכמת (עמ' 74) עוסקת בכמה היבטים של איסוף ספרות האגדה שעלו לאורך היחידה. מטרת המשימות להמחיש את החשיבות של ספר האגדה בהיכרות עם ספרות האגדה, לצד החסרונות שבו.

כדאי לדעת: בימים אלו עוסקת קרן אבי חי בהתאמת ספר האגדה לזמננו, הפרויקט עתיד לראות אור בשנים הקרובות.

פעילויות להרחבה ולהעשרה:

- מומלץ לארגן ביקור ב'בית ביאליק' בתל אביב. הביקור עשוי לתרום להיכרות עם דמותו של ביאליק – עיסקוין, תחביביו, תכונותיו ועוד.
- במהדורה הדיגיטלית של הספר יש קישור לפעילות סביב ספר האגדה עצמו: מצורפים שם כמה עמודים מתוך הספר, ולצדם משימה שתעזור לתלמידים להבין כיצד מאורגן הספר וכיצד מתמצאים בו.

יחידה 3: איך נולד מדרש

עמ' 75-80 בספר הלימוד

שער ב':
בשבילי
האגדה
והמדרש

מטרות יחידת הלימוד:

- היכרות עם המדרשים ועם עולם בית המדרש.
- הבנת מהו דרש לעומת פירוש רגיל לתנ"ך.
- הכרת המושגים: בית מדרש, לדרוש, דרש.

משך לימוד היחידה: שני שיעורים

מבנה היחידה:

- חלק 1: נכנסים לבית המדרש פתיחה לנושא.
- חלק 2: דורשים ולומדים את הפסוקים סיפור מקראי כמקור למדרש.
- חלק 3: על מה היה הוויכוח היכרות עם מדרש לפסוקי התורה.
- חלק 4: אותם פסוקים – מדרשים אחרים היכרות עם מדרש מקביל, סיכום.

1. נכנסים לבית המדרש (עמ' 75-76)

פתיחה לנושא

קוראים את סיפור המסגרת עד לטקסט של המחשב על בית המדרש (עמ' 75). קראו את הכותרת וקיימו שיחה קצרה עם הכיתה: האם מישהו יודע מה זה בית מדרש או מדרש (היזכרו ביחידה 1)? האם מישהו שמע על 'מדרש תמונה'? מה עושה מי שדורש? אפשר להיעזר במידע המופיע בתיבת "כדאי לדעת" (עמ' 75) מוסיפים לקרוא עד סוף הטקסט בתיבה הירוקה ומבצעים את **משימה א'** במליאה (עמ' 76).

מידע למורה:

אצל חז"ל היו שני אופני לימוד מרכזיים: האחד נקרא 'לְשִׁנוֹת', ופירושו לשנן, ללמוד שוב ושוב. בדרך זו נלמדו בעיקר דברי הלכה (חוקים) מתוך התורה שוב ושוב בעל פה, בל יישכחו. תוצר מרכזי של אופן לימוד זה הוא ה**משנה** (טקסט הלכתי שחיברו חז"ל במאות הראשונות לספירה). השני, ובו אנחנו עוסקים כאן, נקרא 'לדרוש', ופירושו לחפש או לחקור. המדרשים הראשונים שחוברו מכילים יותר הלכה מאגדה (מדרשי התנאים). הסבר קצר על ההבדלים בין אגדה להלכה מופיע בעמ' 64.

2. דורשים ולומדים את הפסוקים (עמ' 76-78)

סיפור מקראי כמקור למדרש

קראו יחד את סיפור המסגרת ואת הטקסט המקראי בתיבה התכולה (עמ' 76). וודאו הבנה של הטקסט באמצעות השאלות שב**משימה ב'** (עמ' 77). דבריהם של מייקל וענבר בסיפור המסגרת מעלים את הנקודה שיש הרבה מה לשאול ולחקור (לדרוש) בפסוקי התורה. **משימה ג'** מסייעת לתלמידים להגיע לדרישת הפסוקים באמצעות העלאת שאלות על הטקסט. משימה זו מתבצעת בזוגות, אך מומלץ לסכמה במליאה. לאחר מכן המשיכו בקריאה עד ל**משימה ד'** (עמ' 78) שאותה ניתן לבצע במליאה. רצוי שהתלמידים יגלו בכוחות עצמם את הקושי שחשו החכמים בפסוק, והוא **מה היו דברי קין להבל אחיו?** ("ויאמר קין" – מה הוא אמר?) כתבו את השאלה על הלוח. אפשר להציע לתלמידים לכתוב את השאלה במחברותיהם. אפשר להמחיש את הקושי, למשל בהשוואה לדף שנתלש מספר: יש התחלה של סיפור ויש סוף, אך האמצע חסר. ואכן, אחד מתפקידי המדרשים הוא הרחבת הסיפור המקראי התמציתי. **הדין בחברותא** (בהמשך משימה ד') אמור להמחיש לתלמידים כיצד עולים רעיונות למדרשים. לאחר כמה דקות של דיון בחברותא בקשו מכמה תלמידים לענות מה אמר קין. **הצעה לפעילות:** זוגות תלמידים ימחיזו את הדיאלוג בין קין והבל כפי שהם מדמיינים אותו.

3. על מה היה הוויכוח? (עמ' 78-79)

היכרות עם מדרש לפסוקי התורה

המדרש הבא (עמ' 78 למטה) מנסה לענות על השאלה מה אמר קין להבל, כלומר להשלים את המידע החסר בפסוק אחרי המילים "ויאמר קין להבל אחיו". נקודת המוצא של החכמים הייתה שכיוון שמיד אחר כך מתבצע הרצח, ככל הנראה חילופי הדברים החסרים התפתחו לוויכוח שדחף את קין לרצוח את הבל.

קוראים ביחד את המדרש ומוודאים הבנה מילולית ורעיונית. כדאי להפנות את תשומת לב התלמידים לשפה המיוחדת של המדרש, ולהזכיר שחלק מהמדרש היה כתוב בארמית, וגם מה שהיה במקור בעברית היה שונה מזו של ימינו. כדאי לשים לב גם למגמת הקיצור (כדאי להשלים את החסר ולהבהיר שהוספנו את מה שבסוגריים). שפת המדרש היא אחד מסימני ההיכר שלו, וחלק מהביטויים עתידיים לחזור גם במדרשים שנפגוש בהמשך. מפנים את התלמידים לביצוע אישי של **משימה ה'** (עמ' 79). שימו לב: בשאלה 3 נפתח פתח לתהות לגבי ההיגיון שבמדרש, מומלץ לדון בשאלה זו רק בסיום היחידה (סוף חלק 4).

4. אותם פסוקים – מדרשים אחרים (עמ' 79-80)

היכרות עם מדרש מקביל

פעילות זו ניתן לבצע בחברותות או במליאה, לפי רמת הכיתה. קוראים את תיבת הטקסט הירוקה הפותחת חלק זה (במרכז עמ' 79), ולאחריה את המדרש. מוודאים הבנה, ומבצעים ביחד את **משימה ו'**. שאלה 2 מכוונת את התלמידים להבין שאמנם לפי המדרש האחים רבו על מיקומו של בית המקדש, אך הריב היה על משהו עקרוני יותר – על כבוד ועל שליטה. בשלב הבא אנו מציגים את המדרש ככלי להעברת מסרים. **במשימה ז'** (עמ' 80) ניתן לפתח דיון ערכי בשאלה מה עומד במוקד הסכסוכים בין בני האדם. כל מדרש מציע סיבה אחרת לעימות: הראשון טוען שהם רבו על רכוש, השני טוען שהריב היה על כבוד ושליטה. בהצעה נוספת, שאינה מובאת בספר, החכמים מספרים שקין והבל רבו על אישה. לפי הסיפור המקראי, קין והבל היו הילדים הראשונים בעולם. אם כן, אפשר לראות בהם אבטיפוס לכל בני האדם, ולהסיק שטבע האדם הוא לריב עם הזולת, לקנא בו ולחמוד את רכושו. מסקנה זאת נראית מחמירה, במיוחד נוכח ההקשר שבו התרחש העימות לפי המדרשים – לקין ולהבל היה כל העולם, ואף על פי כן הם רבו על רכוש. ובית המקדש לא היה אמור להיבנות בזמנם! המסר ברור: בני אדם רבים לפעמים על דברים של מה בכך, ומריבות אלו הרוות אסון.

שאלות לדיון: על מה הילדים בכיתה רבים? האם יש דמיון בין נושאים אלו לבין הנושאים שעליהם רבו קין והבל? ניתן לעשות רשימה על הלוח ולהקביל בין מריבות הילדים לנושאי מריבת קין והבל.

במשימה היצירתית שבתוך משימה ז' מתבקשים התלמידים לחפש בעיתונים דוגמאות לקונפליקטים נוספים בין יחידים, קבוצות ואף מדינות. לצורך כך יש לדאוג מבעוד מועד להביא לכיתה עיתונים. פעילות זו מתאימה גם לעבודה בבית. יש להניח שלא יהיה קשה למצוא כתבות מתאימות, מה שמוכיח שהמדרשים הביעו אמת נצחית על טבע האדם.

במשימה המסכמת (בתחתית עמ' 80) על התלמידים להציע שתי מטרות של המדרש. מטרה

מרכזית היא למצוא משמעויות נוספות בפסוקי התורה. מטרה נוספת היא להעביר מסר על התנהגות ראויה ובלתי ראויה. החכמים שחיברו את המדרשים נעזרו בטקסט המקראי מאות שנים אחרי שנכתב כדי להעביר את המסרים שביקשו להעביר. ניתן לראות בספרות המדרש כלי מועיל מאוד – באמצעותו החכמים שמרו על הרלוונטיות של סיפורי התורה והראו שמה שקרה פעם קורה שוב.

סיכום – כדאי לסכם ולהדגיש את הקשר בין המדרש לתורה, ואת האופן שבו המדרש נוצר. **להרחבה:** ניתן להיעזר **באתר של רשת 'עמל'** על קין והבל, המלווה במדרשים נוספים ובמקורות יהודיים וחוץ-יהודיים אחרים.

דורשים את התורה

- גם בימינו יש כאלה שעוסקים בדרישת התורה – ננסה לעשות זאת גם אנחנו.
לפניכם מספר פסוקים מהתורה – בחרו אחד מהם, המעלה בכם תהיות ושאלות
- כתבו את השאלות שמעלה בכם הפסוק.
 - בחרו אחת מהשאלות וחשבו על תשובה מתאימה: זו יכולה להיות השלמת מידע, או הסבר.
 - כתבו את תשובתכם בצורת מדרש

2 כבד את אביך ואת אמך
למען יארכון ימך
(שמות פרק כ' פסוק י"א)

1 בראשית, ברא אלוהים, את השמים, ואת הארץ. והארץ, היתה תהו ובהו, וחשך, על פני תהום; ורוח אלוהים מרחפת על פני המים.
(בראשית פרק א' פסוקים א-ב)

3 בסכת תשב, שבעת ימים... למען, ידעו דרתיכם, כי בסכות הושבתי את בני ישראל, בהוציא אותם מארץ מצרים
(ויקרא פרק כ"ג פסוקים מ"ב-מ"ג)

בחרתי במקור מספר

שאלות שעלו לי במהלך הקריאה (סמנו את השאלה עליה בחרתם לענות במדרש):

-
-
-
-

מדרש אישי על הפסוק

יחידה 4: בדרכים מגוונות

עמ' 81-87 בספר הלימוד

שער ב':
בשבילי
האגדה
והמדרש

מטרות יחידת הלימוד:

- הכרת סוגי מדרשים ודרכים לדרוש את התורה.
- הבנה שמדרש לתורה יכול להיווצר גם בימינו ובמגוון אמצעים.
- הכרת המושגים: פירוש, משל, מדרש אגדה, מדרש מילה, מדרש הלכה.

משך לימוד היחידה: שני שיעורים

מבנה היחידה:

- חלק 1: דרכים מגוונות לדרוש את התורה היכרות עם ארבעה סוגי מדרשים.
חלק 2: גם יצירת אמנות היא מדרש לימוד – מהו מדרש תמונה?
חלק 3: מדרש הלכה היכרות עם סוג נוסף של מדרשים – מדרש הלכה.

1. דרכים מגוונות לדרוש את התורה (עמ' 81-86)

היכרות עם ארבעה סוגי מדרשים

קראו במליאה את סיפור המסגרת הפותח את היחידה (עמ' 81 ותחילת 82), עד למשימה א'. חדדו עם התלמידים את השאלות שהעבד של אברהם שאל את עצמו וכתבו אותן על הלוח. בצעו במליאה את **משימה א'** (עמ' 82), וכתבו את שאלות התלמידים על הלוח. חברו את המשימה ליחידה הקודמת – הזכירו להם ששאלות אלו יכולות להוות בסיס למדרשים, ואז המשיכו וקראו את הטקסט בתיבה הירוקה. **משימה ב'** (עמ' 83-85) מציגה כמה סוגים של מדרשים. ניתן לראות אותם ככת-סוגות מדרשיות. מומלץ לעבוד בזוגות: כל זוג יבחר אחד מחלקי המשימה, יקרא את המדרש ויענה על השאלה. ערכו את הסיכום במליאה.

חלק ראשון (עמ' 83): מדרש המילה מתמקד במילים "לך לך", ומאחוריו עומדת השאלה מדוע כתוב בתורה פעמיים "לך". חשוב להבהיר לתלמידים ששפת התורה תמציתית מאוד, וכאשר מילה מופיעה פעמיים יש לבדוק תמיד מה משמעות הדבר. מדרש מילה הוא דוגמה טובה מאוד ליכולת של חז"ל למצוא משמעות בכל מילה ומילה.

חלק שני (עמ' 84): המשל מעוניין לענות על השאלה למה ביקש אלוהים מאברהם ללכת, מהי מטרת ההליכה. (אחת הסיבות ששאלה זו עולה היא משום שבפסוקים עצמם לא מוזכרת הסיבה לכך.) נרחיב על סוגת המשל ביחידה הבאה.

חלק שלישי (עמ' 85): את סיפור האגדה כבר ראינו, ביחידה הראשונה פגשנו את סיפורו של רמי בר יחזקאל, וביחידה השלישית הופיע סיפור אגדה המרחיב אף הוא את פסוקי התנ"ך – סיפורם של קין והבל. סיפור האגדה המובא פה מתאר מה קרה לאחר שאברהם התחיל ללכת לכיוון הארץ, ואיך נבחרה הארץ שבה יגור (אברהם רצה לגור בארץ שחיים בה חיים יציבים וראויים, שם עוסקים "בעדור בשעת העדור", לעומת מקומות שנהגים שם בקלות ראש ובצורה בלתי הולמת). אפשר לשאול את התלמידים מה אפשר ללמוד מהמדרש על אופיו של אברהם.

המשך
V

חלק רביעי (עמ' 85): המדרש הפרשני (כלומר, העוסק בפירוש) מסביר קשיים בניסוח. יש להבדיל בין מדרש כזה לבין פירוש שאינו מדרש (כמו רש"י בתורה). בשונה מפירוש רגיל, המדרש מחפש רעיונות מחוץ לכתוב, ואינו מחויב להישאר נאמן להיגיון של הטקסט כולו. למשל כאן, ההסבר של המילים 'ארצך', 'מולדתך' ו'בית אביך' מדגיש שכאשר אברהם עזב את ביתו הוא נדרש להתנתק מכמה מעגלים ומקומות משמעותיים בחייו, ודרך הפירוט והחזרה חש הקורא את הקושי שהיה כרוך בכך. עם זאת, כדאי לדעת כי גם רש"י נסמך פעמים רבות על המדרשים הפרשניים כמקור לפירוש הפשט שלו. סכמו את החלק באמצעות ביצוע **משימה ג'** במליאה (עמ' 86 למעלה).

2. גם יצירת אמנות היא מדרש (עמ' 86)

על מדרש תמונה

מייקל מציע שאפשר לדרוש פסוקים בדרך נוספת, דרך האמנות. אמנם ה'מדרשים' האחרים (ובעצם – התמונות) שנפגוש בחלק זה אינם של חז"ל, אך השיטה דומה: קוראים את הפסוקים ומוסיפים עליהם רעיונות ופרשנות בדרך של חיפוש וחקירה. את **משימה ד'** (עמ' 86) בצעו בקבוצות קטנות. כל קבוצה תבחר ציור ותתמקד בו (כולל האיור שבעמ' 82), ותענה על שתי השאלות שבמשימה. הצעות לפרשנות:

מסעו של אברהם לארץ כנען, גוסטב דורה (בעמ' 81): הצייר לא עסק במילים ספציפיות אלא ניסה לענות על השאלות עם מי אברהם הלך וכיצד. לטענתו, אברהם הלך בוודאי עם צאן רב (מאוחר יותר בתורה מוזכרים "רועי אברהם", כך שיש ביסוס לכך). **אברהם יוצא לדרך, ג'קופו בסאנו** (בעמוד 86): ייתכן שהצייר התמקד במילים "אל הארץ אשר אראך" ותהה איך אלוהים הראה לאברהם את הכיוון, ולכן בציור הוא מציג את דמותו של אלוהים ברקיע, והאור הבוקע ממנה מסמן את כיוון ההליכה של אברהם. גם פה הצייר הוסיף בעלי חיים רבים, וכן את בני הלוויה של אברהם. **האיור** (בעמ' 82): מציג את אברהם כאילו הוא חי בזמננו. הוא מתמקד במילים "הארץ אשר אראך", ובצורה הומוריסטית מעלה את השאלה איך יכול היה אברהם לדעת לאיזה כיוון ללכת בכלל!

פעילות העשרה: אפשר לבקש מהתלמידים לחפש יצירת אמנות על סיפור קין והבל, או ליצור בעצמם מדרש תמונה לסיפור. אם הם יוצרים את המדרש, עליהם להסביר מה ביקשו לעשות בציור: להרחיב על הסיפור? לענות על שאלות שעלו מהסיפור? יש כמה אתרים יפים מאוד המאגדים יצירות אמנות בעקבות התנ"ך, לדוגמה:

- [אסופת מדרש תמונה – קרן תל"י](#) (בעברית)
- [Biblical Art on the WWW](#) (באנגלית)

3. מדרשי הלכה (עמ' 87)

היכרות עם סוג נוסף של מדרשים – מדרש הלכה

מדרשי ההלכה הם הסוגה המדרשית הקדומה ביותר. זהו המקור שממנו התפתחו גם מדרשי האגדה, משום שבראש ובראשונה למדו חז"ל את התורה כדי ללמוד ממנה הלכות – כללים וחוקים. בשלב מאוחר יותר, תוך כדי הלימוד, החלו לעלות גם מדרשים שאינם הלכתיים, וכדי להבחין ביניהם לבין מדרשי ההלכה מכנים אותם בשם 'מדרשי אגדה'. כל אחת מתת-הסוגות שפגשנו – מדרש מילה, משל, וכדומה – יכולה להופיע גם במדרש הלכה.

עבדו במליאה: קראו את המדרש (עמ' 87) וְדאדו הבנה, וכן את קטע ההסבר. בצעו את **משימה ה'** בתחילה ביחידים ואז במליאה. מהמדרש נלמדת ההלכה להתפלל לכיוון ארץ ישראל. התפילה לכיוונה מצביעה על חשיבותה ומרכזיותה של הארץ במסורת היהודית, בהיותה המקום שבו שורה אלוהים (בבית המקדש). מכיוון שכך, מי שמתפלל בארץ ישראל צריך לפנות לכיוון ירושלים ומי שמתפלל בירושלים פונה לכיוון הר הבית – מקום המקדש.

יחידה 5: המשל

עמ' 88-92 בספר הלימוד

מטרות יחידת הלימוד:

- הכרת סוגת המשל.
- לימוד המושגים: משל, נמשל, 'למה הדבר דומה'.

משך לימוד היחידה: שני שיעורים

מבנה היחידה:

- חלק 1: מהו משל? פתיחה.
- חלק 2: משל התרנגולת היכרות עם משל על ארץ ישראל, הקבלה בין משל ונמשל.
- חלק 3: משל הארמון מרובה הפתחים היכרות עם משל המסביר את חשיבות המשלים בלימוד התורה.
- חלק 4: משלים בעולם על משלי אזופוס ואחרים.

1. מהו משל? (עמ' 88)

פתיחה

פעילות פותחת אפשרית (אינה מתוך ספר): אפשר לפתוח את השיעור בסיפור מהחיים, לדוגמה, לתאר כיצד התעצבנת על אורך התור בחנות, ואז מישהו סיפר לך את משל הפיל (קבוצת עיוורים נשלחו לראות מה זה פיל, וכל אחד קיבל התרשמות שונה כי אף אחד מהם לא ראה את התמונה השלמה). או, למשל, לספר שמישהו פגע בך מאוד, ואז מורה אחרת סיפרה לך את משל הצפרדע (כמה צפרדעים התחרו בטיפוס, הצפרדעים האחרות, הספקניות, אמרו להן כל הזמן שהן לא יצליחו, ולבסוף רק צפרדע אחת הגיעה למטרה, החירשת!).

שאלו: מדוע סיפרו לכם משל במקום פשוט להגיד הטענה? אחרי איסוף התשובות המשיכו הלאה, לחלק הפותח את היחידה (עמ' 88). קראו את סיפור המסגרת ואת התיבה הירוקה, ונדאו הבנה של שני המושגים, משל ונמשל. כפי שמוזכר, יש משלים בספרויות רבות בעולם, ואנו נדון במאפייניהם הייחודיים של משלי חז"ל, שהם חלק מספרות האגדה והמדרש.

2. משל התרנגולת (עמ' 88-90)

היכרות עם משל על ארץ ישראל, הקבלה בין משל ונמשל

פתחו בקריאת דברי המחשב בתיבה הירוקה (עמ' 88 למטה), המשיכו לקריאת המשל (עמ' 89) ונדאו הבנה. בקשו מהתלמידים להתעלם בינתיים מצבעי ההדגשה. **משימה א'** (בהמשך עמ' 89) מתאימה לביצוע במליאה או ביחידים, לפי רמת הכיתה.

המשל והנמשל מתחילים שניהם על ללא הדגשה. זו ההקבלה ביניהם:

- התרנגולת היא אלוהים (או בנמשל, משה המדבר בשם האל). הקבלה זו אינה מצויה בצורה ברורה בנמשל, ולכן סימנו את התשובה בחוברת.
- האפרוחים – בני ישראל.
- הדאגה לאפרוחים – אלו כל האמצעים שהוזכרו במדבר: מן, באר, עמוד ענן וכו'.
- האפרוחים שבגרו – עם ישראל שנכנס לארץ.
- שליחת האפרוחים לעצמאות – שליחת העם לנטוע עצים למאכל.

המדרש עוסק כמובן בהתבגרות ועצמאות – כמו האפרוחים גם עם ישראל עובר תהליך התבגרות. יש לזכור שבמצרים הם היו עבדים, ולכן הם לא התרגלו לעצמאות והיה צורך לעשות זאת בצורה הדרגתית. אפשר לשאול את התלמידים אילו תכונות ייחסו חז"ל לאלוהים במשל הזה, וכיצד אפשר לתאר את הקשר בינו לבין בני ישראל.

המשיכו לקרוא את סיפור המסגרת, המפנה את הנמשל לשדה של חיי התלמידים.

משימה ב' (עמ' 90) עוסקת בכך, ומומלץ לבצע אותה במליאה כדיון כיתתי.

3. משל הארמון מרובה הפתחים (עמ' 90-92)

היכרות עם משל המסביר את חשיבות המשלים בלימוד

קראו את תיבת הטקסט הירוקה (בתחתית עמ' 90). הפנו את התלמידים למשל (עמ' 91) ושאלו אותם איך יודעים שזהו מדרש (לפי הפסוק הפותח). אם הכיתה מתאימה לכך, שלחו אותם לעבודה בזוגות, זו פעילות דומה לזו שבוצעה קודם:

קריאת המשל וביצוע **משימה ג'**. ההקבלה בין המשל לנמשל:

- האנשים שמתבלבלים בתוך הארמון – אלו כל האנשים שאינם מבינים את התורה (מוזכרים בנמשל במילים "לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה").
- האישה הפיקח – שלמה המלך (קהלת).
- פקעת החוטים – המשלים, שמסייעים להתמצא בתורה כפי שהחוט מסייע במציאת פתחי הכניסה והיציאה בארמון.
- האנשים הצליחו להיכנס ולצאת באמצעות פקעת החוטים – האנשים החלו להבין את התורה בזכות משלי שלמה.

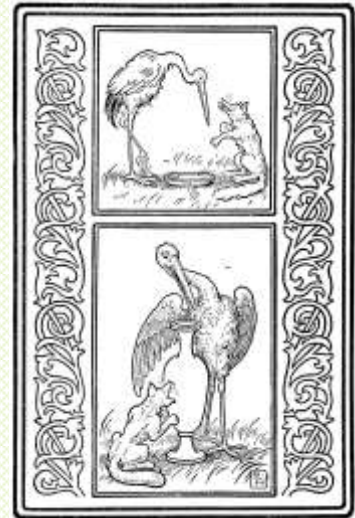
בקשו מהתלמידים לסכם כיצד, על פי המשל, המשלים עוזרים להבין את התורה. **ערכו דיון:** האם הם הרגישו בכך במהלך הלימוד? חזרו לפעילות הפתיחה ושאלו אם משל המתאים למקרה מקל על הבנת המקרה. מה דעתם?

4. משלים בעולם (עמ' 92)

על משלי אזופוס ואחרים

חכמים ודאי הכירו את משלי האומות שמסביבם, ובפרט את משלי אזופוס, שמקורם בתרבות היוונית שהייתה דומיננטית מאוד באזור בתקופתם. הביטוי 'משלי שועלים' מוזכר בתלמוד במגוון הקשרים, ומסופר על אנשים שנהגו לספר משלים כאלה. משלי בעלי חיים שונים לרוב ממשלי חז"ל כיוון שאינם מלווים בנמשל, אם כי פעמים רבות הם מסתיימים במוסר השכל שמטרתו דומה לנמשל – להקביל בין המשל למציאות. **המשימה היצירתית** (עמ' 92) מתאימה כעבודת בית. אפשר להנחות את התלמידים לשים לב, שבמשלי בעלי החיים יש לחיות תכונות אופי של טיפוסים של אנשים: השועל ערמומי, הנמלה חרוצה, האריה שליט מתנשא וכן הלאה. אף הם, בבואם לכתוב משל, יכולים לאפיין את הדמויות בהתאם לצורך.

איור למשל השועל והחסידה של אזופוס

הרחבה

נושא המשלים הוא נרחב ביותר וניתן להעמיק בו שיעור נוסף. להלן הצעה לפעילויות ולמקורות מידע נוספים:

- באתר בית הספר 'יבנאלי' ישנה פעילות מגוונת בנושא המשל.
- גם בית הספר 'מולדת' בנה פעילות אינטרנטית בנושא.
- במאגר מ.ת.ל ניתן למצוא הפניות רבות, מידע ופעילויות על מגוון משלים.

לקריאה נוספת:

- דוד שטרן, **המשל במדרש**, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1991.

יחידה 6: פתגמי חכמים

עמ' 93-96 בספר הלימוד

מטרות יחידת הלימוד:

- היכרות עם פתגמי חז"ל.
- הבנת אופן שילוב הפתגמים בספרות חז"ל ובימינו.

משך לימוד היחידה: שיעור אחד

מבנה היחידה:

- חלק 1: **הספינה טובעת!** שילוב פתגמים בספרות חז"ל.
חלק 2: **פתגמי חז"ל** היכרות עם כמה פתגמים על ארץ ישראל ועל עם ישראל.
חלק 3: **פתגמי חז"ל גם בימינו** שילוב פתגמי חז"ל בלשונונו כיום.

1. הספינה טובעת! (עמ' 93)

שילוב פתגמים בספרות חז"ל

היחידה פותחת באגדת חז"ל שמשולב בה פתגם, אך התלמידים עוד לא יודעים זאת. קראו את סיפור המסגרת ואת האגדה (עמ' 93), ונדאו הבנה של הדימוי המוצג באגדה (אפשר להסביר שדימוי הוא 'מיני משל', ובעצם מדויק יותר לומר שהמשל הוא דימוי מורחב). את **משימה א'** (עמ' 93 למטה) בצעו במליאה. ניתן למלא זאת כך: הספינה היא דימוי לעם ישראל. כפי שאם בספינה נקרע בית (חלק) אחד כאילו נקרעה הספינה כולה, כך אם בעם ישראל נפגע אדם אחד כאילו נפגע העם כולו. הרעיון הוא שבני העם הם כגוף אחד, ולכל פרט בו, לכל אדם, חשיבות מכרעת.

2. פתגמי חז"ל (עמ' 94-95)

היכרות עם כמה פתגמים על ארץ ישראל ועל עם ישראל

נתמקד במשפט שמתמצת את הרעיון המובע באגדה – 'כל ישראל ערבים זה לזה'. קראו את הסיפור ואת הטקסט בתיבה הירוקה (בראש עמ' 94) ונסו לסכם עם התלמידים בעל פה מהם המאפיינים של פתגם, כל פתגם: קצר, מעביר מסר ברור, מתאים לשיבוץ בתוך שיחה או סיפור. את שאלה 1 **במשימה ב'** (בהמשך עמ' 94) בצעו במליאה. התשובה היא שהפתגם מבטא את המסר של הסיפור. אצל חז"ל המסר אינו מופיע בסוף תמיד, פעמים רבות ניתן למצוא אותו בפתיחת הסיפור. את שאלות 2 ו-3 יבצעו התלמידים ביחידים או בזוגות. מעט הרחבה על הפתגמים (עמ' 94-95):

כל ישראל בני מלכים הם – המלך הוא אלוהים, וישראל נחשבים בניו. מטרת הפתגם לגרום לאנשים לנהוג כלפי עצמם בכבוד, כי הם מייצגים את אביהם, המלך – להתלבש בצורה יפה ומכובדת, להתנהג כראוי וכן הלאה.

אין חכמה כחכמת ארץ ישראל – על פניו הפתגם נשמע יהיר, אך אפשר לפרש שהחכמה והתובנות שיש בארץ ישראל הן ייחודיות. כפי שיש ארץ שנודעת בחכמת הבישול שלה, ויש ארץ שנודעת בחכמת הנגינה שלה, ישראל נודעת בחכמת הלימוד.

ארץ ישראל אינה חסרה כלום – זוהי ראייה חיובית, המוצאת את הטוב במקום שאנו חיים בו. **כל ישראל חברים** – מכיוון שבני העם הם כמו אחים, הם חייבים לשמור על קשר טוב זה עם זה. שימו לב, יש כאן שאיפה, ולא דווקא תיאור של מציאות קיימת. אגב, אצל חז"ל משמעות המילה 'חב' היא מישהו שמקפיד בקיום מצוות, ולפי זה כוונתו המקורית של המשפט: כל ישראל הם שומרי מצוות.

עשרה קבים יופי וכו' – יופייה של ירושלים הוא פי כמה מיופיו של כל שאר העולם. זוהי הבעת חיבה לירושלים (כמו שבעיני כל אדם ילדיו הם היפים ביותר בעולם).

משימה ג' (בתחתית עמ' 95) היא חידה קלילה, והפתגם שמתקבל הוא פתגם שאמר רבי זירא, חכם שעלה לישראל מבבל, **אווירה של ארץ ישראל מחכים**. כשעלה לארץ, ישב רבי זירא וצם מאה צומות כדי לשכוח את הלימוד הבבלי שלו, כי החשיב את הלימוד של ארץ ישראל נכון ומעמיק יותר (פתגם זה דומה לפתגם "אין חכמה כחכמת ארץ ישראל"). אגדה נוספת על רבי זירא מופיעה ביחידה הבאה (בעמ' 99).

הצעה למשימה יצירתית: אפשר לבקש מהתלמידים להכין חידות כאלה על פתגמים נוספים. בסוף ספר האגדה ישנו ריכוז של מאות פתגמי חז"ל, וגם **במאגר של מ.ת.ל.** ניתן למצוא קישורים לאתרים המרכזים פתגמי חז"ל.

כל הפתגמים שהובאו ביחידה משבחים את ארץ ישראל ואת עם ישראל. אפשר לשאול את התלמידים מה דעתם על הפתגמים, האם הם נראים להם שחצניים? ואולי אפשר להבין שהם מביעים שאיפה של עם חסר כוח, עם שסבל רבות מידי עמים אחרים, המנסה לחזק את הדימוי העצמי שלו. אפשר גם לראות בכך ביטוי לגאווה שהעם היהודי הרגיש לאורך הדורות. האם גאווה כזאת היא ראויה? (חשבו על מקומה של גאווה ביחידה במסגרות שאנחנו נמצאים בהן)

3. פתגמי חז"ל גם בימינו (עמ' 96)

שילוב פתגמי חז"ל בלשוננו כיום

במשימה ד' (עמ' 96) מוצג דיאלוג בין שני ילדים שמדגים כיצד פתגמי חז"ל נמצאים בשימוש גם היום, אפילו בשפת הדיבור. אנו מקווים כי התלמידים מכירים את רוב הפתגמים, ובפעילות זו הם ילמדו שאלו פתגמים מתקופת חז"ל. ברצוננו ללמד את התלמידים שהביטויים שאנו משתמשים בהם היום היו בשימוש כבר לפני אלפיים שנה, עובדה די מדהימה! אפשר לקרוא את הדיאלוג בכיתה, אך המשימה מתאימה גם לעבודה בבית.

הנה קצת פרטים על הפתגמים והביטויים המוזכרים:

- **שווה לכל נפש** – במקור מהתלמוד הבבלי (מסכת כתובות דף ז' עמוד א').
משמעות: זול, שכל אחד יכול להשיגו.
- **יוצא מן הכלל** – מופיע בכמה מקומות בתלמוד הבבלי (למשל: מסכת פסחים דף ו' עמוד א').
משמעות מקורית: מילולית ממש – דבר שהיה בתחילה בתוך כלל מסוים, ואחר כך יצא ממנו וכבר אינו כלול בתוכו.
- **משמעות עכשווית:** נפלא, נהדר.
- **אמור מעט ועשה הרבה** – מהמשנה (מסכת אבות פרק א' משנה י"ד).
משמעות: המעשה הוא העיקר.
- **פיו ולבו שווים** – מהמשנה (מסכת תרומות פרק ג' משנה ח').
משמעות: דובר אמת, שאינו מתנהג בצביעות.
- **יגעת ומצאת – תאמין** – מהתלמוד הבבלי (מסכת מגילה דף ו' עמוד ב').
משמעות מקורית: רק אם מתאמצים בלימוד מצליחים למצוא תשובה לקושיות: "אמר ר' יצחק: אם יאמר לך אדם 'יגעתי [בלימודי] ולא מצאתי [תשובה לשאלות]' – אל תאמן, 'לא יגעתי ומצאתי' – אל תאמן, 'יגעתי ומצאתי' – תאמן".
משמעות עכשווית: המתאמץ מצליח.

סיכום

אפשר לסכם את הפעילות בהקראת סיפור המסגרת (עמ' 96 למטה) והפניה ל**משימה היצירתית**, משימה זו היא חזרה על כל הפתגמים ביחידה ושילובם בתוך טקסט. אפשר כמובן לשבץ פתגמים שלא נלמדו פה, וגם כאלה שאינם של חז"ל.

יחידה 7: מעשי חכמים

עמ' 97-101 בספר הלימוד

מטרות יחידת הלימוד:

- הכרת הסוגה של מעשי חכמים.
- מפגש עם כמה ממעשי חכמים הקשורים לארץ ישראל.

משך לימוד היחידה: שניים-שלושה שיעורים

מבנה היחידה:

- חלק 1: אנחנו נשארים בארץ מעשה חכמים: הקושי לעזוב את הארץ.
- חלק 2: מעשי חכמים בספרות האגדה על משמעותם ותפקידם של מעשי חכמים.
- חלק 3: געגועים לארץ ישראל בין ארץ ישראל לבבל.
- חלק 4: ממשיכים לחלום על ארץ ישראל האהבה לארץ ישראל בקרב יהודי אתיופיה.

1. אנחנו נשארים בארץ (עמ' 97-98)

מעשה חכמים: הקושי לעזוב את הארץ

לפני תחילת הקריאה אפשר להתמקד בכותרת היחידה: המילה 'מעשים' יכולה לרמז גם על דברים שהחכמים עשו וגם על מעשיות – סיפורים המיוחסים להם ולאו דווקא התרחשו במציאות. האגדה שביחידה 1 היא מעשה חכמים. למי משתי ההגדרות היא מתאימה, לדעת התלמידים?
קראו במליאה את הפתיחה בעמ' 97, עד לאחר האגדה (שהיא גם מדרש על פסוק שאינו מובא בחוברת: "וירשתם אותה וישבתם בה", דברים י"א, ל"א), ודאו הבנה. בצעו ביחד את **משימה א'** (עמ' 98). ניתן להסביר שלימוד התורה, שלשמו עזבו החכמים את הארץ, הוא מצווה חשובה מאוד. אכן, הם יכלו ללמוד גם בארץ, אך בבבל היה חכם גדול שהם רצו ללמוד ממנו. עם זאת, עובדה היא שהם התאבלו על עזיבת הארץ כאילו איבדו משהו יקר להם (מי שאָבַל על קרוב קורע בגדיו). ניתן להשלים כך את המשפטים:

מצד אחד הם רצו ללמוד תורה מפי חכם גדול, ולכן החליטו לעזוב את ארץ ישראל, מצד אחר, הם רצו להישאר בארץ ישראל.

דין: סכמו את החלק עם שאלתה של תמר: מדוע, לדעתם, חז"ל סיפרו מעשיות מחיי החכמים, כמו זאת וכמו אלה שפגשנו ביחידות קודמות?

2. מעשי חכמים בספרות האגדה (עמ' 98-99)

על משמעותם ותפקידם של מעשי חכמים

קראו את המידע בתיבת הטקסט הירוקה (עמ' 98). כאן נקבל תשובה גם על השאלה של תמר וגם על הדיון שלנו בפתיח היחידה, מהי משמעות המילה 'מעשה'. שימו לב: בתיבה הירוקה ובתיבת 'כדאי לדעת' מופיעות שתי סיבות לכך שיש סיפורים דומים על חכמים שונים: (1) המסר היה חשוב יותר מהיצמדות לאמת, ולכן החכמים הרגישו חופשיים להתאים סיפור אחד לכמה חכמים או לשנות את פרטי הסיפור. (2) בשרשרת המסירה בעל פה נפלו כנראה טעויות, וכך אפשר למצוא את אותו סיפור מיוחס במקום אחד לרבי שמעון בן אלעזר ובמקום אחר לרבי אלעזר בן שמעון.

גם את **משימה ב'** (בראש עמ' 99) מומלץ לבצע במליאה, אם כי כדאי לדאוג שכל התלמידים ימצאו את התשובה לשאלה 1 בעצמם, ורק אחר כך להעלות אותה בכיתה. המסר של הסיפור הוא, כמובן, דברי החכמים "שיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה", ולכן אין טעם לצאת ללמוד תורה בגולה ובכך להפסיד מצווה חשובה יותר.

בנוגע לשאלה 2, כדאי להדגים מתוך החיים של התלמידים את חשיבות הסיפור: אם מסר הועבר בתוך סיפור, אנחנו מתחברים אליו יותר, וגם מעניין אותנו יותר לשמוע סיפור מאשר הטפת מוסר, לדוגמה. אפשר לשאול את התלמידים אם מורה, הורה או מדריך הדגים או הסביר להם פעם רעיון באמצעות מקרה שקרה להם או לאדם אחר שהוא מכיר. מדוע סיפור כזה מועיל להעברת המסר? אצל החכמים הסיפורים היו על חכמים אחרים שהעם העריך וראה בהם מקור לחיקוי, ולכן ההשפעה הייתה מרובה.

3. געגועים לארץ ישראל (עמ' 99-100)

בין ארץ ישראל לבבל

רקע: הגרעין למרכז היהודי בבבל מקורו כבר בגלות נבוכדנצר אחרי חורבן בית המקדש הראשון (586 לפנה"ס). גם לאחר שיבת ציון והקמת בית המקדש השני נותרו רבים בבבל, וקהילה זו הלכה ושגשגה, במיוחד לאחר חורבן בית המקדש השני, כלומר בתקופה שאנו עוסקים בה, תקופת חז"ל. הספר המרכזי ביותר ביהדות עד היום, התלמוד הבבלי, נוצר בבבל של אותה תקופה, ואילו מקבילו שנכתב בארץ ישראל, התלמוד הירושלמי, מרכזי במסורת היהודית הרבה פחות. לאורך כל תקופת חז"ל (בערך מתחילת הספירה ועד המאה ה-7) היה מעין ויכוח בין שני מוקדי הלימוד – בבל וישראל – על ה"כתר", כלומר, מי מהמוקדים מרכזי ומשפיע יותר. כל קהילה ניסתה למשוך אליה את תלמידי החכמים החשובים, ואכן רבים עזבו בצער את ישראל לבבל. היו גם חכמים בבליים שהתנגדו בתוקף לעלייה לארץ. רבו של רבי זירא (עליו נלמד), רב יהודה, ביטא בצורה מפורשת את האיסור לעלות לארץ עד בוא הגאולה (כלומר המשיח), ודבריו מהווים עד היום את הבסיס לתורות האנטי-ציוניות בזרמים קיצוניים ביהדות בת-זמננו.

קראו במליאה את המידע בתיבה הירוקה (עמ' 99), אפשר להציע למציאות הזאת מקבילה בימינו, למשל, תופעת 'בריחת המוחות' (אנשי היי-טק ומקצועות מובילים אחרים עוזבים לחו"ל, לעתים בצער או בלית ברירה, כדי להרוויח כסף, ובארץ מנסים למצוא תמריצים להשאירם).

קראו את המעשה ברבי זירא (התיבה הוורודה בעמ' 99). אם זה ביכולתם, מומלץ לתת לתלמידים לקרוא בעצמם. בצעו את **משימה ג'** בזוגות וסכמו במליאה. שימו לב: הסיפור מופיע בתלמוד הבבלי, כלומר, גם חכמי בבל העריכו את נחישותו של רבי זירא. לחידוד המסר אפשר לקרוא לתלמידים את הסיפור המלא:

כשעלה רבי זירא לארץ ישראל, לא מצא גשר לעבור (את הנהר).

החזיק במצר (חבל מתוח לרוחב הנהר) ועבר.

אמר לו מין (כופר, שאינו מאמין באלוהים) אחד: "עמא פזיזא (עם פזיז),

שהקדמתם פיכם לאזניכם* – עדיין בפזיזותכם אתם עומדים!

אמר לו (רבי זירא): מקום שמשה ואהרן לא זכו לו (להיכנס לארץ ישראל) – אני

מי יאמר שאזכה לו?!

*הקדמתם פיכם לאזניכם – במעמד הר סיני, כאשר בני ישראל קיבלו את התורה, הם אמרו

"נעשה ונשמע", כלומר הקדימו את ההתחייבות של "נעשה", נקיים את המצוות של התורה,

ורק לאחר מכן "נשמע", כלומר, נשמע מהן בכלל מצוות אלו.

משימות ד' ו-ה' (בעמ' 100) מתאימות לביצוע ביחידים, וכן לעבודה בבית.

4. ממשיכים לחלום על ארץ ישראל (100-101)

האהבה לארץ ישראל בקרב יהודי אתיופיה

הקדימו לחלק הבא קצת רקע: גם בתקופתנו אנשים שמו נפשם בכפם כדי להגיע לישראל, למשל, אסירי ציון בברית המועצות לשעבר ובאתיופיה. אם יש בכיתה תלמידים עולים מארצות אלו כדאי לשאול אם הם שמעו ממשפחתם סיפורים. כאן (בעמ' 100-101) מובא סיפורו של אסיר ציון באתיופיה שזכה לעלות לישראל רק לאחר ייסורים רבים (לרבים מיהודי אתיופיה סיפור עלייה קשה ואף טרגי, חלקם גם חוו מאסר ועינויים בעת ניסיונם להעלות אחרים, כמו בסיפור המובא כאן). קראו את התיבה הירוקה ואת הסיפור. בצעו את **משימה ו'** (עמ' 101) במליאה. (אגב, חשוב להזכיר כי בכל הגירה חווים המהגרים קשיים של הסתגלות למקום חדש, שפה חדשה ותרבות חדשה. רבים מהמהגרים עוזבים את רוב משפחתם בארץ המוצא, וגם קשיים אלו ראויים להערכה). זו יכולה להיות נקודת מוצא לדיון על ההקרבה בעלייה לארץ: מדוע הקריבו הרבה כל כך? מדוע לא התייאשו? כדאי להזכיר גם את קשיי הקליטה: אינדלאו מתאר שכל תינוק יהודי חולם על ישראל וירושלים, אך התגשמות החלום מעמתת את העולים גם עם הקשיים. האם הם מתחרטים, לדעתכם?

מידע למורה: גם רבי זירא נתקל בקשיים רבים בבואו לארץ: המקומיים, בעיקר אלה שלא העריכו את חכמתו ולימודו, פנו אליו בגסות, לעגו למבטאו ואף רימו אותו במסחר. בריונים נטפלו אליו, אך הוא פנה אליהם בחביבות דווקא, ותמיד הגן על מעשיהם, חרף התנגדויות החכמים האחרים. בתלמוד מסופר כי לאחר מותו התחרטו הבריונים האלה על מעשיהם ושינו את דרכיהם.

לסיכום

סיפור המסגרת המסכם מחזיר אותנו לרעיון של מעשי חכמים בכללותם: סיפורים שאנחנו יכולים ללמוד מהם דרכי התנהגות. את **משימה ז'** (עמ' 101 למטה) מתאים לתת לעבודה בבית – לכתוב חיבור קצר בעקבות מודל מוכר, על מעשים הראויים לחיקוי.

לקריאה נוספת בנושא מעשי חכמים:

- ענבר רוזה, **מעט מהרבה – מעשי חכמים: מבנים ספרותיים ותפיסת עולם**, הוצאת דביר, 2008

יחידה 8: איזו ארץ!

עמ' 102-108 בספר הלימוד

מטרות יחידת הלימוד:

- להכיר את תפיסת הפוריות והתנובה של הארץ אצל חז"ל.
- ללמוד את המושג 'גוזמה ספרותית'.

משך לימוד היחידה: שלושה שיעורים

מבנה היחידה:

- חלק 1: מטע הזיתים המופלא קריאת מדרש ובו גוזמה על ארץ ישראל.
- חלק 2: הגוזמה בסיפורי ארץ ישראל על הגוזמה הספרותית ודוגמאות נוספות.
- חלק 3: ביטויים אחרים לאהבת הארץ על החזרה לארץ לאחר השהות בגולה – מדרש ושיר.

פתיחה

הצעה לפתיחת הלימוד: הציעו לכל אחד מן התלמידים בכיתה לבחור דמות שהוא מעריך או מעריץ, או אפילו חפץ שהוא אוהב במיוחד, ובקשו מהם להשלים במחברותיהם את המשפט: (הדמות או החפץ שבחרו) היא/הוא הכי בעולם.

הציעו לכמה תלמידים לקרוא בקול את מה שכתבו. שאלו: האם אמירות אלה עומדות במבחן המציאות? אם בוחנים אם הן אמת מדויקת, ודאי שהן לא מדויקות. האמירות האלה הן מנקודת מבט אישית, ולכן יש בהן אמת סובייקטיבית. אנחנו נוטים להגזים ולהפריז כשזה נוגע לאנשים שאנחנו אוהבים.

יש ביטוי שמקורו בחז"ל, "אהבה מקלקלת את השורה", כלומר, מרוב אהבה עלולים לנהוג שלא ביושר או להפריז בתגובה. כך גם בסיפור שנקרא מיד עוסקים בסטייה מהאמת המוחלטת, מתוך חיבה רבה לארץ.

בשיעור נפגוש אגדות ומדרשים שגם בהם יש הגזמות והפרזות שנובעות מאהבה. כדאי לזכור כי כמובן יש סיבות נוספות לגוזמאות.

1. מטע הזיתים המופלא (עמ' 102-103)

קריאת מדרש ובו גוזמה על ארץ ישראל

קראו את סיפור המסגרת עד למדרש (עמ' 102 למעלה). ניתן לקרוא את המדרש ברצף (בתיבות הוורודות שבעמ' 102-103. שימו לב שהמדרש ממשיך לאחר משימה א') או לחלקו לפי החלוקה המופיעה בחוברת, לפי רמת הכיתה. ודאו הבנה של הטקסט ובצעו במליאה את **משימה א'**. (בראש עמ' 103) סכמו את תשובות התלמידים: כמות השמן שהשליח היה צריך לקנות הייתה עצומה, ולא היה פשוט למצוא מקום שיש בו כל כך הרבה שמן. המשיכו בקריאת חלקו השני של המדרש ובצעו במליאה את **משימה ב'** (בתחתית עמ' 103). לעומת המקומות שבהם היה השליח – צור וירושלים – המטע בגוש חלב הצליח לספק את הכמות העצומה שהוא נזקק לה.

אפשר להקדים שאלה לחלק הבא: האם הסיפור נשמע לכם מציאותי? מדויק? אילו פרטים נשמעים אמיתיים, ואילו פרטים מופרזים?

2. הגוזמה בסיפורי ארץ ישראל (עמ' 104-106)

על הגוזמה הספרותית ודוגמאות נוספות

קראו במליאה את סיפור המסגרת הקצר ואת טקסט המידע בתיבה הירוקה (עמ' 104 למעלה). אחר כך קראו גם את המידע על הגוזמה.

פתחו דיון ערכי על ההבדלים בין שקר לגוזמה: האם, לדעתכם, גוזמה היא סוג של שקר? מתי מותר להגזים ובאילו תנאים? תנו דוגמאות לשקר ולגוזמה. הנה דוגמה: יצאנו ברגע האחרון בלי להתחשב בעומס הצפוי בכבישים, ואיחרנו. התירוץ: הייתה תאונה בדרך, ורק אחרי שעה נתנו לנו לעבור! (שקר); לא ייאמן כמה שעות אורכת הנסיעה! היו מיליון מכוניות בכביש, וכזה עומס! (גוזמה)

בהמשך לדיון בצעו במליאה את **משימה ג'** (עמ' 104). החלק הראשון מחזיר אותנו למדרש: אמנם ייתכן שמטעי הזיתים של גוש חלב היו ידועים בפריז, אך ניתן להניח שיש מן הגוזמה בסכום הכסף ששולם, וכן בתיאור השיירה, תיאור שִׁכָּל את כל בהמות המשא בארץ...

משימה ד' (עמ' 105-106) מתאימה לביצוע בזוגות. כל המדרשים מציגים גוזמאות באשר לארץ עצמה או לפריז. בסיכום במליאה, כדי לחדד את ההגזמה שבעניין, אפשר להעלות שאלות מעשיות, כגון: לדעתכם, האומנם ניסה רבי חנינא להקיף עץ חרוב בשלוש חגורות ולא הצליח? סביר להניח שלא כך אירע, ושפשוט ראה עץ ענק ותיאר אותם בצורה ספרותית, וכך גם שאר הגוזמות. התלמידים מתבקשים להסביר מדוע החכמים הגזימו בְּדַבְרָם על ארץ ישראל. אולי הם באמת האמינו שהארץ כל כך נהדרת, שהם לא הרגישו שדבריהם מהווים גוזמה, וזאת הייתה אמת סובייקטיבית בעבורם. אולי הם דווקא לא היו בטוחים שישראל נהדרת, אך רצו לשכנע את עצמם בכך. יש לזכור שהדברים נכתבו בבבל, רחוק מארץ ישראל, ומרחק יכול לעוות את המציאות. ממרחק דברים נראים טובים יותר משהם באמת (וכך גם לגבי מרחק בזמן – נוסטלגיה).

לסיכום הלימוד על הגוזמה עברו לתיבת הטקסט הירוקה (עמ' 106) העוסקת בסיפור המרגלים. קראו יחד את הפסוק, ודאו הבנה – העובדה שנשארו בשניים מעידה שאחד לא היה יכול לשאת את האשכול לבדו מרוב שהיה גדול. בצעו את **משימה ה'** (עמ' 106 למטה) במליאה או ביחידים. חלק זה מתאים גם כמשימת בית.

למורה: לא רק משרד התיירות משתמש בתמונת המרגלים הנושאים אשכול, גם חברות אחדות משתמשות בדימוי בלוגו שלהן. הידועה שבהן היא חברת היינות 'יקבי כרמל'. הדימוי מופיע ביצירות אמנות רבות, והוא מקור לבדיחות, מזכרות ועוד.

3. ביטויים אחרים לאהבת הארץ (עמ' 107-108)

על החזרה לארץ לאחר השהות בגולה – מדרש ושיח

קראו ביחד את המדרש. את **משימה ו'** (עמ' 107) ניתן לבצע בזוגות, אם כי לאחר מכן מומלץ לדון בשאלות גם במליאה. המדרש מצביע על המציאות שהייתה באותה תקופה – חלק ניכר מעם ישראל שהו בפזורה. המסר של המדרש מעודד, ולפיו אמנם הרוב בגלות, אך לעם ישראל קשר כה חזק לארצו שאין ספק כי יחזור אליה. אפשר גם לקרוא בין השורות של המדרש ולשער שהיו דווקא חששות באשר למצב בארץ ישראל, שמא העם יתפזר לכל עבר ועלול לשכוח את ארצו.

למורה: הצבי הוא חיה טריטוריאלית, הוא מזהה את הטריטוריה שלו לפי הריח של הפרשות שהותיר. ואכן אפשר לדמות את עם ישראל לצבי – כפי שנעשה בתנ"ך ובספרות חז"ל – כיוון שזו חיה ארץ ישראלית מובהקת הקשורה לטריטוריה מסוימת. מדרשים נוספים מסבירים מדוע עם ישראל או ארץ ישראל דומים לצבי. הנה דוגמה למדרש:

ארץ צבי כתוב בה: מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו (העור מתכווץ לאחר שפושטים אותו מהצבי) אף ארץ ישראל בזמן שיושבין עליה רווחא (נראית גדולה) ובזמן שאין יושבין עליה גמדא (נראית קטנה) (בבלי גיטין נ"ז ע"א)

לסיכום היחידה קראו את השיר בעמ' 108 (עדיף להשמיע ביצוע שלו או לשיר ביחד. בספר הדיגיטלי יש קישור לביצוע של השיר).

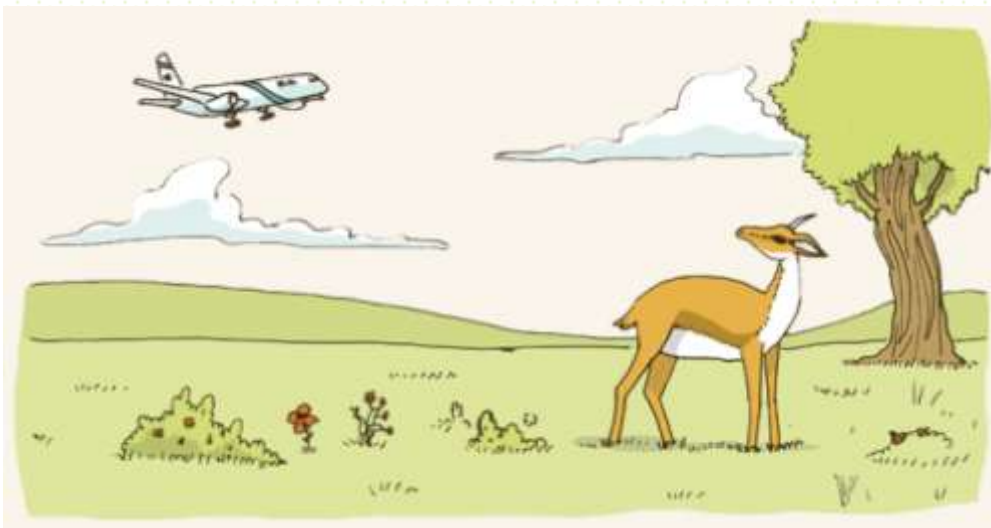
משימה ז' (עמ' 108) מתאימה לביצוע יחידני.

חשוב לחדד את ההבדלים בין הרעיון המובע בשיר לרעיון החוזר בקטעי האגדה: הדובר בשיר נודד בעולם מרצונו החופשי ("מה טוב לנדוד"), בעוד באגדה בדרך כלל הגלות מאולצת. גם בקטעים העוסקים בגלות מרצון מפורטות לרוב סיבות לעזיבת הארץ, לימוד תורה, למשל, ואף מניעים כלכליים. ובכל זאת יש דמיון ברצון לשוב לארץ, בין אם העזיבה מרצון בין אם כפויה.

הצעה: ניתן להדפיס ולחלק לתלמידים את דף העבודה המצורף (בעמוד הבא). הם יכולים לצייר שם את המקומות המוזכרים בשיר, להדביק תמונות שלהם, להוסיף את האתרים והנופים שהזכירו במשימה ז' וכן להוסיף מחשבות או אמירות שלהם על ארץ ישראל.

סיכום

ביחידה זו פגשנו אגדות ומדרשים המעלים את שבחה של הארץ באמצעות שימוש בגזמה. ראינו כי גם אנחנו משתמשים בגזמה לטוב לגבי מי שאנחנו אוהבים – "אהבה מקלקלת את השורה". פגשנו גם אגדה על הקשר החזק בין העם לארצו, ולמדנו שיר הקשור אליה. שני אלה הזכירו לנו עד כמה אנו קשורים למולדתנו.

שְׁלוֹם לְךָ אֶרֶץ נְהַדְרֵת

מילים: אילן גולדהירש
לחן: סטיבן גודמן

הייתי בפריס נגם ברומא
ראיתי את שבעת פלאי תבל,
בקטב הצפוני נגם דרומה,
אך אין מקום כמו ארץ ישראל.
וכמו גלויות של נוף יפות
תמונות בזכרוני עפות,
כמו בעד עדשה של מצלמה
בתרמילי אותן אשא
בכל מקום, בכל מסע,
קטעי פסיפס מתוך תמונה שלמה.

פזמון:

שְׁלוֹם לְךָ אֶרֶץ נְהַדְרֵת,
עבדך הדל נושא לך שיר מזמור.
גם אם לעתים נודד אני על דרךך,
מה טוב לנדד אך טוב יותר לחזור.

צריחי המגדלים בירושלים
וסמטאות השוק הצבעוני
גגות הרעפים של גבעתיים
הנבטים מבעד חלונני.
את האביב בתל אביב,
את סבתי ואת סבי,
את החלה ואת גרות שבת,
את גם המלח מול אדום
ואשת לוט צופה לסדום
ואת הקיץ בואכה אילת.

שְׁלוֹם לְךָ אֶרֶץ נְהַדְרֵת...

מימיה הכחלים של הכנרת
והרקיע התואם מעל
והרגשת הבית המפכת
בתוך עורקי זרמת כמו חשמל.
הרי גליל והשומרון,
הפרדסים שבשרון,
וילדים בגן המושבה
את הפרמל ואת היס
אחד אחד ואת כלם,
תמיד קורצים, אומרים ברוך הבא.

שְׁלוֹם לְךָ אֶרֶץ נְהַדְרֵת...

יחידה 9: לגור בארץ

עמ' 109-113 בספר הלימוד

מטרות יחידת הלימוד:

- הכרת האגדה על קמצא ובר קמצא.
- הבנת תפיסת חז"ל את הקשר בין מעשי עם ישראל לבין חורבן בית המקדש והגלות.
- חיבור הרעיונות לתקופתנו ולחברה מתוקנת.
- מושגים: שנאת חינום, אהבת חינום.

משך לימוד היחידה: שני שיעורים

מבנה היחידה:

- חלק 1: קמצא ובר קמצא – שנאת חינום אגדת קמצא ובר קמצא וחורבן בית המקדש.
חלק 2: התנהגות ראוייה בארץ ישראל – גם היום? כיצד לקיים חברה ראוייה בארץ? על אהבת חינום.

1. קמצא ובר קמצא – שנאת חינום (עמ' 109-111)

אגדת קמצא ובר קמצא וחורבן בית המקדש

קראו את סיפור המסגרת ואת החלק הראשון של האגדה על בר קמצא (עמ' 109). ודאו הבנה.

רקע למורה: המדרש נכתב בעקבות חורבן בית המקדש השני בשנת 70 לספירה, כנראה כמה עשרות שנים לפחות אחר כך. הכאב וההלם מהחורבן היו גדולים, והחכמים חיפשו סיבות לחורבן במעשי האנשים.

בצעו את **משימה א'** במליאה (עמ' 109), והמשיכו לחלקה השני של האגדה, בעמ' 110. **משימה ב'**, באותו עמוד, מתאימה גם היא לביצוע במליאה. בעקבות התשובה על שאלה 2 שאלו, האם תגובה כזו נשמעת להם הגיונית? מדוע?
המשיכו בקריאה משותפת של סיפור המסגרת (עמ' 111), המדגיש שכוונת האגדה אינה להטיל את אשמת החורבן על מעשה זה בלבד. כדאי להעיר שהחכמים ודאי הבינו שהצבא הרומאי תכנן בכל מקרה להחריב את ירושלים, אולם הם האמינו שבכל אסון ראוי שהאדם יבדוק מה הוא יכול היה לתקן במעשיו. החכמים לא רצו להאשים איש בשם בר קמצא או חכם מסוים, אלא את האווירה החברתית של התקופה, אווירה שהובילה לפירור החברה ולהחלשתה. מסופר שכל המסובים ישבו בשלווה, ואף לא אחד מחה על העוול שנעשה. החכם רבי זכריה בן אבוקולס מוזכר בשמו כדי להדגיש שאפילו מי שנחשב חכם בתורה לא מחה על ההתנהגות הבלתי הולמת. ניתן ללמוד מהסיפור שאסור לפגוע באף אדם, ושפגיעה עלולה לגרום לתוצאות קשות מאוד. אך האגדה גם מלמדת שלא מספיק להימנע מפגיעה בזולת: על האדם לפעול לצדק בצורה פעילה. קבלה פסיבית של אי-צדק מהווה אף היא עבירה. האגדה הנוספת, המובאת מיד אחרי סיפור המסגרת (בתיבה הוורודה בעמ' 111), מרחיבה את הראשונה ואומרת במפורש כי **כל** אותו הדור חטא בשנאת חינום. בצעו את **משימה ג'** (עמ' 111) במליאה.

בתשובה לשאלה 2 ניתן להביא דוגמה לשילוב של גמילות חסדים ושנאת חינום: אימא ביקשה מעידו לשחק עם אחיו הקטן, אף על פי שהוא תכנן לצאת לשחק כדורסל עם חבריו. עידו הסכים, וכך אמנם עזר לאחיו, אך נטר לו טינה על שהוא מנע ממנו להיפגש עם חבריו. ערכו **דין בחברותא** על המסקנה הנובעת משני המדרשים ועל הקשר ביניהם. כתבו על הלוח את המסקנות שהעלו התלמידים. אם התלמידים מתקשים להעלות מסקנות, תוכלו לסייע להם ולכתוב על הלוח: **שנאת חינום עלולה להוביל לחורבן**. הסבירו שחורבן יכול להיות גם מופשט, למשל חורבן חברתי, ולא דווקא קונקרטי כמו חורבן של בניין. הציעו שיביאו דוגמאות.

2. התנהגות ראויה בארץ ישראל – גם היום? (עמ' 112-113)

כיצד לקיים חברה ראויה בארץ? על אהבת חיים

קראו את סיפור המסגרת בראש עמ' 112.

שאלה לדין: מה הקשר בין קיום חברה צודקת לחיים נעימים? נסו למצוא דוגמאות (מה קורה בחברה שבה אנשים גונבים זה מזה ואין חוק שמונע זאת בעדם? מה קורה בחברה שבה אין מערכת תמיכה בעניים? מה היה קורה כאן אילו מערכת המשפט לא הייתה מייצגת בצורה הוגנת את כל אזרחי המדינה? וכן הלאה).

לאחר שהוברה הקשר בין הדברים, קראו במליאה את הטקסט במסגרת הירוקה ואת המדרש (בהמשך עמ' 112). ניתן לקרוא בין השורות של המדרש שהפסוק "באו עליך כל הברכות האלה..." אינו מתאר מציאות מיסטית בלבד (אם נתנה יפה תרד עלינו ברכת ה') אלא מציאותית, סיבה ותוצאה: כל ההתנהגויות שמוצגות במדרש הן בתחום שבין אדם לחברו, התחשבות בזולת. התחשבות בזולת מובילה גם לשגשוג כלכלי, כי נעזרים זה בזה.

משימה ד' (עמ' 113) עוסקת במדרש, בצעו אותה ביחידים או בזוגות וסכמו במליאה. ניתן להכליל ולהגיד כי "דרכי שמים" המוזכרות בחלקו הראשון של המדרש הן יחס שווה (וחיובי) לכולם, ללא אפליה, ללא משוא פנים. בחלק השני של המדרש (מהמילים: "דבר אחר") מוזכרת גם ההנהגה של נתינת מתנות חנים, וגם כאן – בלי משוא פנים ואפליה. שימו לב: הביטוי 'מתנת חנים' מזכיר את הביטוי 'שנת חנים', רק הפוך ממנו. במקום לשנוא בלי סיבה, אנחנו נותנים בלי סיבה. מתנה עם סיבה יכולה להיות בתנאי לתמורה כלשהי. לדוגמה: נותנים לילד בכיתה מתנה על מנת לקבל משהו (שוחד, למשל), הוא מתנה עם סיבה). מתנה ללא סיבה היא מתנה שהמטרה שלה היא טובת המקבל ולא טובת הנותן. ואין מדובר במתנות עם ערך כספי, גם חיוך, הכרת תודה, תשומת לב – כל אלו מתנות, וחשוב לתת אותן לא בשביל להרוויח מהן אלא לטובת הזולת!

קראו את התיבה הירוקה ואת הטקסט של הרב קוק במסגרת בצבע בז' (אמצע עמ' 113). ודאו הבנה: חזרו אל פתח היחידה וקשרו את הדברים לדברי חז"ל: הם טענו שהמדרש (וגם החברה בארץ) חרב בגלל שנאת חנים, ואילו הרב קוק טוען שבאותה מידה ניתן לבנות את החברה והעולם על ידי אהבת חנים. בצעו את **משימה ה'** במליאה. התשובה לשאלה 1 חוזרת על דברים שהזכרנו קודם, שחברה צריכה צדק ואכפתיות כדי להתקיים, ושנאה עלולה להרוס אותה. באגדת קמצא ובר קמצא פגשנו דוגמה ישירה וקונקרטית, אך גם התנהגויות אחרות עלולות להרוס חברה (ניתן להזכיר בכלליות שיש מדינות בעולם שהשחיתות בהן רבה, ולרוב מדינות אלו שרויות במשברים כלכליים וחברתיים אף שיש להן משאבי טבע רבים, למשל).

דוגמאות לאהבת חנים: להגיד שלום לאנשים שמנקים את הרחוב שלנו, לחייך לעובדים בחנויות, לעזור בחצר גם לילדים שאינם מהכיתה שלנו או שאינם חברים שלנו, ועוד.

סיכום

מטרת המשימה לחבר את חלקי היחידה: היום אנחנו שוב בארץ, ואנחנו רוצים שהפעם תהיה פה חברה של אהבת חנים ולא של שנאת חנים. את **המשימה המסכמת** (עמ' 113 למטה) כדאי לתת כעבודת בית, ולהציג את התוצרים בכיתה. סיכום היחידה הוא הזדמנות לסיכום כללי של שער האגדה והמדרש. פגשנו אצל החכמים הרבה אהבה לארץ ישראל ודאגה לחיים בה, וכן את חשיבות אחדות העם. הזכירו את מגוון הסוגות שבהן באו רעיונות אלה לידי ביטוי, ואת השפה המיוחדת של חז"ל. בזכות הגיוון הרב כמעט כל אחד יכול למצוא אצל חז"ל את מה שמעניין אותו!

סיכום השער

בעמוד הבא נמצא דף עבודה המסכם את הנלמד בשער "בשבילי' האגדה והמדרש".

1. יש לי מושג!

בשער זה נכנסנו לעולם ספרותי שכנראה היה חדש בשביל רוב התלמידים. במהלך הלימוד הכרנו כמה מושגים חדשים – ננסה לרענן את זכרוננו בהם...
 ■ השלימו את תיבות הדיבור

חז"ל הם... (עמ' 64)

הלכה היא... (עמ' 64)

מדרש הוא... (עמ' 75)

אגדה היא... (עמ' 64)

2. סוגות שונות בספרות האגדה והמדרש

בשער זה הכרנו כמה סוגות (סוגים ספרותיים) הנמצאות בספרות חז"ל. הסוגות המרכזיות בהן התמקדנו הן: משל (יחידה 5), פתגם (יחידה 6) ומעשה החכמים (יחידה 7).
 ■ בחרו אחת מן הסוגות ופרטו מה אתם יודעים עליה

הסוגה:

מאפיינים בולטים:

מטרה:

3. עניין אישי

במהלך הלימוד בוודאי חלפו במוחכם מחשבות שונות ורגשות שונים בנוגע לחומר הנלמד. בחרו בשלושה רגשות או מחשבות כאלה ופרטו עליהם – מדוע עלו בכם? תוכלו להיעזר ברגשות המובאים כאן:

מפתיע לגלות, מוזר, מסקרן לדעת, משעמם, מרגש, לא רלוונטי, מחבר

